

Toxumçuluq: real vəziyyət, problemlər və onların həlli yolları

Ölkəmizdə aparılan aqrar islahatlar sayəsində torpaqların özəlləşdirilməsi başa çatmış, yeni qurumlar- fermer təsərrüfatları, torpaq mülkiyyətçiləri və s. yaranmışdır. İlk dövrlər müəyyən çətinliklər olsa da, son vaxtlar iri təsərrüfatlar formalşmağa başlamış, imkanlı şirkətlər, fermerlər əmələ gəlmüşdür. Onlar nümunəvi təsərrüfatlar yaradaraq ölkənin səzaq təhlükəsizliyinin təminatına sanballı töhfə verirlər.

Buna baxmayaraq, hələ də bu sahədə istənilən nəticəni əldə etmək mümkün olmur. Başlıca səbəbi isə fermerlərin yüksəkkeyfiyyəti səpin materialına - toxuma malik olmamalarıdır. Əksər hallarda onlar toxumla deyil, əldə etdikləri məhsulla səpin aparırlar. Bir qismə fermerlər isə xaricdən göstirilmiş toxumlara üstünlük verirlər ki, bu da həm baha başa gəlir, həm də onların riskləri - genetik quruluşu, özləri ilə xəstəlik, zərərverici və s. getirmələri xeyli çətinliklər yaradır. Üstəlik, həmin sortlar forqlı torpaq-iqlim şəraitü üçün yaradıldıqdan özərini çox vaxt doğrultmurlar.

Məlumdur ki, toxum kənd təsərrüfatında bitkilərin məhsuldarlığının bünövrəsi hesab olunur. Toxumun keyfiyyəti nə qədər yüksəkdir, ondan inkişaf edən bitkilər də bir o qədər güclü və məhsuldar olur. Buna görə də hər bir təsərrüfat yetişdirəcəyi toxumun yüksəkkeyfiyyəti olması üçün bütün tədbirləri vaxtında görməli, məhsuldarlıqda toxumun əhəmiyyətini nəzərə alaraq onun təmiz, cürcəmə qabiliyyətinin yüksək, dolğun, sağlam ve cins olmasına diqqət verməlidir. Elmi araşdırımlar və təcrübələr göstərir ki, düzgün qurulmuş toxumçuluq sisteminde yetişdirilmiş yüksəkkeyfiyyətli toxumlarla səpin aparılar kən müvafiq aqrotexniki tədbirlərin həyata keçirildiyi şəraitdə məhsuldarlığı ən azı 20-30 faiz artırmaq mümkündür.

Toxumçuluğun vəzifəsi dövlət reyestrinə daxil edilən bitki sortlarının sort təmizliyini, bioloji və məhsuldarlıq keyfiyyətlərini saxlamaq üçün sort dəyişmə və sort təzələməni həyata keçirmək toxumların məhsuldarlığını artırmaqdır. Təəssüf ki, ölkəmizdə bu məsələ uzun müddət diqqətdən kənardə qalmışdı. Hazırda isə toxumçuluğun inkişafına ciddi fikir verilir - subsidiyalar ayrılır və digər dövlət dəstəyi göstərilir. Son dövr yaradılmış Bitki Sortlarının Qeydiyyatı və Toxum Nəzarəti üzrə Dövlət Xidməti uzun illərin problemlərini həll etməyə çalışır. Bu sahədə yəni təlimatlar, tövsiyələr işlənir, qanunlar qəbul edilir. Lakin yerlərdə yaradılan toxumçuluq qurumlarının demək olar ki, eksəriyyətinin sahibi toxumçuluq üzrə ixtisaslaşmış mütəxəssislər deyillər. Bu problem Bitki Sortlarının Qeydiyyatı və Toxum Nəzarəti üzrə Dövlət Xidmətinin işində xeyli çətinliklər yaradır.

Mütəxəssislər tərəfindən aparılan araşdırma-

lar göstərir ki, keyfiyyətli toxumun əldə edilməsi və onun uzun illər qorunub saxlanılması yerlərdə mövcud olan əsas problemlərdəndir. İndinin özündə də toxumun əldə olunmasında kortəbiilik var. Fermerlər toxumu çox vaxt sertifikatsız və qarantiyasız alırlar. Ona görə də hər bir fermerin toxumçuluğunu əsas şərtlərini öyrənməsi vacibdir.

Fermer təsərrüfatlarında yüksək gəlir əldə etmək üçün tətbiq olunan aqrotexniki tədbirlərə yanaşı, keyfiyyətli sort toxumlar əkilməlidir. Torpaq-iqlim şəraitində asılı olaraq, toxumun genetik və irsi xüsusiyyətlərini saxlaması, yəni uzun illər boyu məhsul verməsi üçün tələb olunan aqrotexniki tədbirlərə düzgün əməl edilməlidir. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, toxum strateji əhəmiyyətli məhsul olub çox baha başa gəlir. Amma nə edəsən ki, bəzən fermer hər hansı bitki toxumunu baha qiymətə alıb getirəsə də, ona lazım olan aqrotexniki tədbirləri düzgün bilmədiyindən, lazım nəticə əldə edə bilmir. Çox vaxt unudulur ki, toxum sınaqdan keçirilməmiş, yoxlanılmamış səpilərsə, böyük ziyan verə bilər. Toxumu yoxlamaqda məqsəd toxum və cüccətilərinin əlamətlərinə görə sortluluğunu müəyyən etməkdir. Bu üslub toxum qrupunun əlavə yoxlanmasına imkan verir. Söz düşməkən bildirək ki, ölkəmizdə son illər ayrı-ayrı regionlarda toxumları analiz etmək üçün müasir laboratoriyalar yaradılır.

Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan torpaq mülkiyyətçiləri yaxşı bilirlər ki, yüksək məhsul yالىن ياخشى سەپمە toxumdan yetişdirilə bilər. Toxum nə qədər keyfiyyətlidirsə, ondan inkişaf edən bitkilər də bir o qədər güclü, məhsuldarlıq isə yüksək olur. Amma fermerlərin adını qeyd etdiyimiz Dövlət Xidməti ilə əlaqələri zəifdir. Bu səbəbdən onlar toxumunu haradan gəldi alır, analiz etmədən səpin aparır və təbii ki, yekunda ziyana düşürlər. Odur ki, Bitki Sortlarının Qeydiyyatı və toxum Nəzarəti üzrə Dövlət Xidmətinə böyük səlahiyyətlər verilməsi vacibdir.

Yaxşı toxum yüksək məhsulun rəhnidir. Ona görə də hər bir təsərrüfat səpin üçün tədarük etdiyi toxumun yüksəkkeyfiyyəti olması üçün mümkün olan bütün tədbirləri görməlidir. Səpin üçün ayrılan bütün toxumlar tələbata uyğun gölməlidir. Daha doğrusu, səpin üçün hazırlanan toxum təmiz, yüksək cürcəmə qabiliyyətinə malik, iriliyinə və formasına görə bərabər, normal rütbəli və sağlam olmalıdır. Belə keyfiyyətlərə malik toxum əldə etmək üçün səpindən qabaq toxumları qarışqlardan təmizləmək, çökisinə və iriliyinə görə çeşidləmək, mütləq çökisini təyin

etmək, təsərrüfat yararlılığını, xəstəlik və ziyan vericilərə, karantin alaqlara tutulma dərəcəsini yoxlamaq lazımdır. Toxum kondisiyaya uyğun olmazsa, tədbirlər görülməli, qabaqcıl fermer və ya toxumçuluq sahəsinin mütəxəssislərinə müraaciət olunmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, toxumun keyfiyyəti toxum nəzarəti laboratoriyalarında təyin edilir və keyfiyyətə dair sənəd verilir.

Toxumçuluğun əsas prinsipləri sortun səciyyəvi xüsusiyyətlərini təyin etməyə imkan veren fərqlilik, oxşarlıq, sabitlik və digər əlamətlərin qorunub saxlanması, toxum istehsalında təsdiq edilmiş becərilmə sxemlərinə riayət olunması, istifadə olunan sort üzərində müəllifin və patent sahibinin hüquqlarının qorunması, toxumların sertifikatlaşdırılmasının məcburiyyi, sortun rəyonlaşma qaydalarına əməl edilməsidir. Təəssüf ki, deyilənlərin böyük əksəriyyəti yerinə yetirilmir və bu da sonda məhsuldarlıq təsir edir.

Toxumçuluq subyektlərinin vəzifələri isə toxumçuluğa dair Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əməl və toxumçuluğun əsas prinsiplərinə riayət etmək, patent sahibi ilə müəyyən olunmuş qaydada bitki sortlarının toxumlarından istifadəyə görə haqq ödənilməsini nəzərdə tutan lisensiya müqaviləsi bağlamaq, ticarət dövriyyəsinə daxil edilən toxumların sənədlərində göstərilmiş sortluq və səpin keyfiyyətlərinə tominat vermək, dövlət standartları ilə müəyyən edilmiş müddətə toxum nümunələrini saxlamaq, hər bir sort üzrə müəyyən edilmiş formada, toxumların sortluq və səpin keyfiyyətlərinin sənədləşdirilməsini aparmaq və onları bir il müddətində saxlamaq, bitki karantini tələblərinə əməl etmək, müəyyən edilmiş qaydada uçot-hesabat işləri aparmaq və müvafiq orqanlara məlumat vermək, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirməkdən ibarətdir. Bu məsələlər söyügedən Dövlət Xidməti tərofində yüksək səviyyədə hazırlanmışdır. Təəssüflər olsun ki, yerlərdə bu qaydalara da əməl olunmur. Fermerlər həmin məsələlərə səthi yanaşır, müqavilə bağlaşdırır, patent ödəmir, əksər hallarda isə heç bir sənədlişmə aparmırlar.

Problemin son dərəcə ciddiliyini nəzərə alaraq, onun həlli yollarını təsərrüfat rəhbərələrinin maarifləndirilməsində görürük. Bu işlərdə fermerlərimiz Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin imkanlarından istifadə etmək, lazımi təlimatlar almaq məqsədə uyğun oları. Toxumçular üçün təlimlərin, seminarların keçirilməsi də müsbət nəticələr verə bilər. Bundan başqa, özəl toxumçuların bilik və bacarıqlarının artırılması vacibdir. Onu da qeyd edək ki, bu sahə böyük kapital qoyuluşu tələb etmir. Ancaq gəlirləri yüksəkdir. Ümumiyyətlə, toxumçuluq həmişə gəlirlərə olub. Başqa sözlə, hər hansı bir fermer təsərrüfatı əsasən bitkiçiliklə məşğuldursa, onun toxumçuluqla məşğul olması məsələsi də qalxacaq. Çünkü fermer xaricdən göstirilən toxumdan asılı olmaq istəmir. Çünkü bu sahədə hökm sürən inhişarçılıq böyük çətinliklərə yol açır, dünya bazında baş verən dəyişikliklər və digər görünməyən səbəblər təsərrüfatları problemlərlə üzлəşdirir. Ona görə də fermer istəyir ki, özünün toxum bazası olsun və bu sahədə riskləri aşağı endirsin. Belə olan halda ADAU-nun imkanlarından istifadə edərək özəl toxumçuların bilik və bacarıqlarının artırılması, yeni, innovativ üsullarla tanışlıq, ilkin toxum təmizləmə avadanlılarının alınmasında maliyyə dəstəyi göstərilməsi çox vacibdir.

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin əməkdaşları tərəfindən alınmış və rayonlaşdırılmışa rəsmi Dövlət Reyestrinə salınmış "Nurcanhan" və "ADAU-100" yumşaq buğda, "ADAU - 80", "Gəncə" və "Məhsuldar" qarğıdalı sortlarının, "Qismət" tritikale sortunun, həmçinin Seleksiya Nailiyyətlərinin Sınağı və Mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyasına təqdim olunmuş "Mübariz" - bərk buğda və "Qırımızı buğda 2" - yumşaq buğda sortlarının toxum fondunun yaradılması istiqamətində geniş tədqiqat işləri aparılmışdır.

Ölkənin yeganə ali aqrar təhsil müəssisəsinin bazasında seleksiyanın "Qızıl fondu" hesab edilən 24 başlangıç material pitomnik yaradılmışdır. Bu pitomnikdən 445 nümunə seçilmiş və araşdırılmışdır. Həmin nümunələr kolleksiya, hibrid və seleksiya pitomniklərində səpilmiş, onlar üzərində fenoloji müşahidələr, sünbüllər və dərz analizləri aparılmışdır.

Hesab edirik ki, ADAU-da kolleksiya pitomnikinin yaradılması, mövcud olan formaların əkib-becərilməklə öyrənilməsi, qorunub saxlanması, toplanmış genefon nümunələrinin genetik əsaslarla tədqiqata cəlb edilməsi vacib və aktualdır. Həm də bu genefon nümunələri yeni sort və hibrid almanın əsasını təşkil edir. Dəyişən iqlim şəraitində kənd təsərrüfatı bitkilərinin sort və hibridlərinin yaradılması, seçilməsi, əsaslanırmış və davamlı məhsul istehsalını təmin etdən becərəmə texnologiyaları və ineqir mübarizə üsullarının işlənilərə hazırlanması aqrar sahənin qarşısında duran ən vacib məsələlərdəndir.

Hazırda ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq, hər cür stresə (quraqlığa, şaxtaya və s.) davamlı yeni sortların yaradılmasının mövcud yollarının mümkünluğu diqqət mərkəzindədir. Yeni yaradılan sortların toxumçuluq bazasının təşkili isə əsas şərtidir. Çünkü toxumçuluq kənd təsərrüfatının əsas yaradıcı qüvvəsidir.

**Firudin QURBANOV,
ADAU-nun laboratoriya müdürü,
Əməkdar kənd təsərrüfatı işçisi**